CİNSİYET

Dr. Duygu KAMACI GENCER[•]

Çok yönlü bir kavram olan *cinsiyet* (gender), toplumsal yaşamda sorumluluk alanı, görev paylaşımı, aile yaşamı ya da mesleki tercihler gibi çeşitli sosyal örüntülerin merkezinde yer almaktadır. Cinsiyetin toplumsal yaşama doğrudan yön vermesi; psikoloji, sosyoloji, antropoloji ve dilbilimi gibi disiplinler tarafından bu kavramın ayrıntılı biçimde araştırılmasını da gerekli kılmıştır.

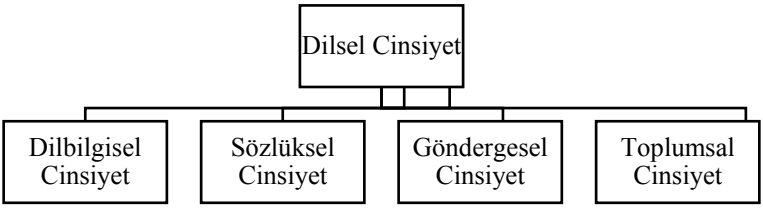
Bir psikolog ya da antropolog için *cinsiyet,* belirli bir kültürün ya da toplumun, kişilerin doğal cinsiyetleri ile ilişkilendirmiş oldukları bir dizi norm, tutum, duygu ve davranış iken bir felsefeci için -doğal cinsiyet temelli ayrımdan farklı olarak-erkek ve kadın kimliğinin sosyal inşası olarak tanımlanabilmektedir. Toplumsal ilişkiler, davranışlar ya da toplumsal organizasyon ilkeleri hakkında bizlere fikir verebilecek bir kavram olan *cinsiyet,* bazı araştırmacılar için sosyal rollerimizi kısıtlayan bir süreci yansıtmakta hatta konuşma pratiklerimizi dahi doğrudan etkilemektedir (Aikhenvald, 2016: 1). Özetle cinsiyetin biyolojik bir ayrımdan ziyade gündelik hayatımıza yön veren, onu inşa eden bir kavram olduğunu söylemek mümkündür.

Latince "*doğum, aile, ulus*" anlamlarını karşılamak üzere kullanılan *cinsiyet* (genus) sözcüğü dilsel bağlamda "*cins, tür, sınıf*" anlamında kullanılmışsa da 14. yüzyıldan itibaren kimi dillerde *eril, dişil* ya da *cansız* (nötr) gibi ulamlara ayrılan bir ad sınıfını temsil etmek için kullanılagelmiştir (Oxford Online Dictionary).

• Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, (dkamaci@ogu.edu.tr.)

Corbett (1991: 1), dilbilgisi ulamları içinde cinsiyet ulamını en kafa karıştırıcı ulam olarak tanımlamıştır. Çünkü bu ulam, bazı dillerde merkezi bir konumda iken içinde Türkçenin de bulunduğu kimi dillerde biçimsel olarak işaretlenen bir dilbilgisel cinsiyet ulamı mevcut değildir. Oysa tüm dünya dillerinde bulunan çeşitli evrensel dilsel cinsiyet ulamları ile cinsiyet ulamı işaretlenebilmektedir (Motschenbacher, 2010: 63-64). Cinsiyet teriminin muğlak doğası nedeni ile Türkçe gibi diller *cinsiyetsiz* sayılabilmektedir. Ancak cinsiyet ulamı sadece biçimsel olarak işaretlenmemekte kimi zaman çeşitli sözlüksel ögeler de (*hoca hanım, hanım ağa* gibi) dillerde cinsiyet ayrımı için kullanılabilmektedir (Aikhenvald, 2016: 5). Bu noktada dillerin hiçbirinin cinsiyet bakımından yansız olmadığını ifade etmek mümkündür.

Dilbilgisel ulamlara gönderimde bulunan "cinsiyet sınıfı" ile "cinsiyet dili" arasında da çeşitli farklar mevcuttur. Dünyada konuşulan tüm diller *ad türünden* (nominal) sınıflandırma sistemine sahip değildir. Bu bağlamda *Belizean Creole, Eastern Maroon Creole, İngilizce, Fince* ve *Türkçe* gibi diller *cinsiyet dili* (gender language) olarak adlandırılabilmekte iken dilbilgisel cinsiyete sahip diller *ad sınıfı dilleri* (noun class language) olarak adlandırılmaktadır. Hellinger & Bußmann (2001: 6) tüm dünya dillerinde yer alan bir *dilsel cinsiyet* (linguistic gender) ulamını karşılayan *dilbilgisel* (grammatical), *sözlüksel* (lexical), *göndergesel* (referential) ve *toplumsal* (social) olmak üzere dört farklı alt ulam önermiştir.

Şema 1. Hellinger & Bußmann'ın (2001) Dilsel Cinsiyet Ulamları

1. Doğal Cinsiyet ile Dilsel Cinsiyet Arasındaki İlişki

Dilsel cinsiyet ile doğal cinsiyet arasında bir ilişki olup olmadığına dair alanyazınında karşıt iki görüş mevcuttur. Bu görüşlerden ilki, doğal cinsiyet ile dilsel cinsiyet (özellikle dilbilgisel cinsiyet) arasında bir bağlantının olduğu, hatta doğal cinsiyetin dilsel cinsiyeti güdülediği iddiasıdır. Diğer bir görüş ise dilsel cinsiyet ile doğal cinsiyet arasındaki ilişkinin *nedensiz* (arbitrary) olduğu yönündedir. Çoğu dilbilimsel çevrede Saussure'ün (1998: 111) ortaya koyduğu biçim ve anlam arasındaki ilişkinin nedensiz olduğu düşüncesi[1] kabul görse de kimi dilbilimcilere göre bu türden bir nedensiz ilişkinin kabulü oldukça zordur (Nastase & Popescu, 2009: 1369). Dilsel cinsiyet ile doğal cinsiyet ilişkisine dair bir diğer görüş de bu ulamın esasen bir *kişileştirme* (personification) biçimi olduğu üzerinedir. Örneğin Fransızca ve İspanyolcada pasif ve zayıf biçimde karakterize edilen "*ay"* dişil formlar ile temsil edilirken güç ve cesaret ile karakterize edilen "*güneş"* bu dillerde eril olarak işaretlenmektedir. Yani söz konusu temsiller diller arasında farklılık gösterebilmektedir.

Dillerde aynı nesneler ya da varlıklar (göndergeler) için farklı cinsiyetlerin işaretlenmesi, dilsel cinsiyetin nedensiz olarak atanmadığını düşündürmektedir. Bu düşünceyi destekleyebilecek araştırma sonuçlarına sahip bir dizi çalışma da Almancada cinsiyet ulamının nedensiz olmadığını; sessel, biçimsel ve anlamsal kurallara göre dilsel cinsiyetin atandığı ortaya konmuştur (Konishi, 1993: 521). Motschenbacher'a (2010: 65) göre belirli bir ad ve onun dilbilgisel cinsiyeti arasındaki ilişki çoğu zaman nedensiz olsa da dilbilgisel cinsiyet ile doğal cinsiyetin temsili arasındaki ilişki tamamen nedensiz değildir. Sözcük düzeyinde kadın ya da erkek adlarının (Alm. *die Frau* ve *der Mann* gibi) dilbilgisel

[1] "*Göstereni gösterilenle birleştiren bağ nedensizdir. Göstergeyi, bir gösterenin bir gösterilenle birleşmesinden doğan bütün olarak gördüğümüzden daha yalın olarak şöyle de diyebiliriz: Dil göstergesi nedensizdir.*" (Saussure, 1998: 111)

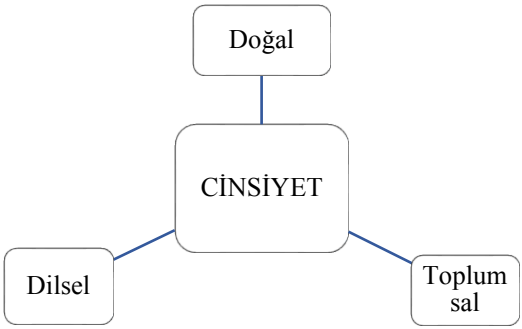
tanımlıklarının (article) da eril ya da dişil olma eğilimi bulunmaktadır. İspanyolca ve Almanca gibi dillerde dilbilgisel cinsiyetin çağrışımsal özellik göstermesi; bir adın cinsiyeti ya da göndergesinin eril ya da dişil algısını etkileyip etkilemediği, tarihsel olarak belirli bir sözcüğe özellikleri çerçevesinde bir cinsiyet atanıp atanmadığı veya toplumların kültürel özelliklerinin cinsiyet ulamına etki edip etmediği hususlarını da mevcut tartışmalara dahil etmek mümkündür (Konishi, 1993: 531). Alanyazınında doğal cinsiyet ile dilsel cinsiyet arasındaki ilişkiye dair gerçekleştirilen bu tartışmalar dilin düşünce ve kültür ile olan ilişkisi tartışmaları ile doğrudan bağlantılıdır.

Dil ve kültür arasıdaki ilişkinin sorgulanmasının izlerini, 18. yüzyılın sonlarında Johann Gottfried von Herder (1744-1803) ve Wilhelm von Humboldt'un (1769-1859) çalışmalarıyla temsil edilen kültürel hareketin sonucunda ortaya çıkan *kültürdili* (linguaculture) kavramı ile takip etmek mümkündür (Kamacı Gencer, 2019: 70). Humboldt (1988), insan zihninin yaratıcı faaliyeti olarak dile ilgi duymuş ve dilin psikolojik yönü üzerine fikirler üreterek her dilde belli bir dünya görüşünün var olduğu fikrinden hareketle *dilsel görelilik* (linguistic relativity) düşüncesini formüle etmiştir.

Dilsel görelilik ilkesine göre dilbilgisi sınıflandırmaları ile farklı dil kullanıcılarının farklı dünya görüşleri mevcuttur (Bender, Beller & Klauer, 2011: 1821). Dilsel görelilik varsayımı, *dilsel belirlemecilik* (linguistic determinism) fikrini destekleyen ve dilsel yapıların dünya görüşümüze ve gerçekliği algılamamıza dair kavramsal yapıyı kesin bir biçimde şekillendirdiğini yani dilin düşünceyi belirlediğini ileri sürmektedir. Benzer ilke ile Aikhenvald (2016: 1), cinsiyetin dile getirilme biçimlerinin bireylerin içinde yaşadıkları toplumların dünyasını şekillendirdiğini ifade etmiştir. Konishi de (1993: 520) cinsiyetin anlamsal bakımdan boş bir ulam olmadığını ifade etmiştir. Dilin, konuşucuların dünya anlayışında önemli rol oynadığı düşüncesi, çeşitli görgül toplum dilbilimsel ve ruh dilbilimsel araştırmalar ile de desteklenmektedir (Alvanoudi, 2014: 6).

2. Cinsiyetin Türleri: Doğal, Toplumsal ve Dilsel Cinsiyet

Cinsiyeti biyolojik bakımdan belirgin çağrışımları nedeni ile kadın-erkek ayrımına bağlı olarak *eril* ve *dişil* şeklinde ikiye ayırmak mümkündür. Ancak cinsiyetin dildeki tezahürü, doğal cinsiyetten farklı biçimde de gerçekleşebilmektedir. Dünya dillerinde genel olarak *eril, dişil* ve *cansız* olmak üzere üç farklı cinsiyet sınıflandırması yer alırken kimi diller onlarca dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olabilmektedir (Bender, Beller & Klauer, 2011: 1822).

Şema 2. Cinsiyetin Türleri

Çok yönlü bir kavram olan cinsiyetin *doğal cinsiyet*, *toplumsal cinsiyet* ve *dilsel cinsiyet* olmak üzere üç farklı düzeyde temsili bulunmaktadır. *Doğal cinsiyet* (biological sex), kadın ve erkek arasında fizyolojik ve psikolojik farklılıklardan yola çıkarak çeşitli anatomik ve hormonal değişikliklere vurgu yapmaktadır (Alvanoudi, 2014:3). *Toplumsal cinsiyet* (gender) biyolojik bakımdan erkek ya da kadın olmanın çeşitli normlar eşliğindeki toplumsal sonuçlarını yansıtmaktadır. Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin toplumsal rolleri ve bu rollere bağlı olarak cinsiyetin çeşitli kültürel uygulamalar ya da ritüellerde nasıl somutlaştığı ile ilgilidir. *Dilsel cinsiyet* (linguistic gender) ise dilbilgisel yapılar eşliğinde adları sınıflandırmak üzere dile dâhil edilen bir ulamdır (Aikhenvald, 2016: 1-2).

Cinsiyet kavramının bu üç farklı yüzü çeşitli yönlerden birbirleri ile ayrışsalar da dil düzleminde sürekli olarak etkileşim halindedirler. Dilde cinsiyetin ifade edilmesi çeşitli dilbilgisel ulamlar ve sözcükler dışında seslenme sözcükleri, deyimler, atasözleri ve değişmeceli ifadeler ile mümkündür. Bu bağlamda dilsel cinsiyeti; *dilbilgisel, sözlüksel, göndergesel* ve *toplumsal cinsiyet* (Hellinger & Bußmann, 2001: 6) olmak üzere dört farklı ulama ayırmak mümkündür.

2.1. Dilsel Cinsiyet

Çeşitli dilbilimciler tarafından "*dilbilimin kadim konusu, tutku uyandıran dilbilgisi ulamı, en şaşırtıcı dilbilgisi ulamı*" sıfatları eşliğinde tanımlanan (Kramer, 2015: 1) dilsel cinsiyet hem dilbilimsel hem de toplum dilbilimsel alanyazınında dilsel cinsiyetin edinimi, sınıflandırılması, artzamanlı olarak gelişimi ve toplumsal yansımaları olmak üzere çeşitli çalışma alanları yaratmıştır.

Bilinen en eski dilbilgisi ulamlarından olan dilsel cinsiyet (gender), terim olarak ilk kez Yunan filozof Protagoras (MÖ 5. yy.) tarafından kullanılmış ve Protagoras -bugün birçok Hint-Avrupa dilinde kullanıldığı biçimiyle- Yunanca adları *eril, dişil* ve *cansız (nötr)* olarak üç sınıfa ayırmıştır (Aikhenvald, 2016: 13).

Ad türünden sınıflandırma için özel bir sistem olan dilsel cinsiyeti; *tanımlık* (article), *ad, sıfat, artgönderimsel adıl* (anaphoric pronoun), *eylem, sayı* ve diğer sözdizimsel ulamların iki ya da ikiden fazla sınıfa ayrılması olarak tanımlamak mümkündür (Kramer, 2015: 1; Motschenbacher, 2010: 65). Aikhenvald (2016: 13), dilsel cinsiyetin eril ve dişil ayrımının ötesinde cansız varlıkları da sınıflandırmak için kullanıldığını belirterek bu ulamı toplumsal yaşam ve insanların bilişsel kalıplarına açılan bir pencere olarak tanımlamıştır. Bu bağlamda dilsel cinsiyetin özellikleri; "*sınırlı sayıda sınıfa sahip olması, çoğu dilde her adın bir ya da birden fazla sınıfa ait olması, şekil, boyut ve kapsama bağlı olarak adlara atanan cinsiyetlerin anlamsal temeli olması ve adlar dışında sıfatlar, sayılar ya da tanımlıklar gibi çeşitli*

dilbilgisel yapılarla da işaretlenebilir olması" (2016: 14) şeklinde sıralanabilir.

2.1.1. Dilbilgisel Cinsiyet

Dil konuşucularını cinsiyet belirlemeye zorlaması nedeni ile "*bir deli gömleği*" (Motschenbacher, 2010: 77) olarak nitelenen dilbilgisel cinsiyet, dilbilimsel araştırmalarda her daim merkezi ilgiyi üzerine çekmiştir (Hellinger & Bußmann, 2001: 7). Dilbilgisel cinsiyet işlevsel olarak bir dilde adları farklı sınıflara ayırmak için kullanılmaktadır. Dil kullanıcıları dilbilgisel cinsiyeti işaretlemek için çeşitli sessel, biçimsel ya da sözdizimsel dil ögelerini/yapılarını kullanabilmektedir. Bu öge ve yapılardan bazıları dilbilgisel cinsiyet ile işaretlenmiş ögeler gibi doğrudan, bazıları da dolaylı olarak cinsiyeti işaretleyebilmektedirler (Alvanoudi, 2014: 37).

Dillerde sessel, biçimsel ve anlamsal özellikler çerçevesinde atanan ve adları sınıflandıran bu ulam çoğu Hint-Avrupa dilinde biçimsel aygıtlar eşliğinde *eril, dişil* ya da *cansız (nötr)* görev yapmaktadır. Ancak kimi dillerde cinsiyet anlamsal özelliklere göre de atanabilmektedir. Bu türden dillerde erkeklere atıf yapan adlar *eril*, kadınlara atıf yapan adlar *dişil* ve cansız varlıklara atıfta bulunan adlar *cansız (nötr)* cinsiyete sahiptir (Kramer, 2015: 2; Konishi, 1993: 520).

Dilbilgisel cinsiyet seçiminde çeşitli fiziksel özelliklerin (şekil ve boyut gibi) ön plana çıkarıldığı diller de mevcuttur. Örneğin kimi dillerde dişil cinsiyet daha büyük nesnelerle ilişkilendirilirken aynı cinsiyet bazı dillerde daha küçük nesneler ile ilişkilendirebilmektedir. Diğer taraftan eril cinsiyetin dar, uzun ve dikey nesneler için kullanılması yanında yuvarlak ve yatay nesneler için dişil cinsiyetin kullanıldığı diller de mevcuttur (Aikhenvald, 2016: 44).

dişil	eril	diller
• kısa, alçak ve geniş nesneler • küçük, yassı nesneler • geniş, bol, yuvarlak nesneler • geniş nesneler • geniş, bol, yatay, alçak nesneler	• büyük, yüksek, uzun, zayıf nesneler • geniş, üç boyutlu nesneler • küçük, düz, ince nesneler • küçük nesneler • küçük, dar, dikey, uzun nesneler	• Yeni Gine dilleri Afro-Asyatik diller • Abau • Tiwi • Mali, Hadza, Hamar • Cantabrian İspanyolcası

Şema 3. Dilsel Cinsiyet Seçiminde Fiziksel Özellikler (Aikhenvald, 2016)

"*Yapısal ve toplum dilbilimsel farklılıklara bakılmaksızın dillerin karşı karşıya kalabileceği boyutlardan biri olan*" (Hellinger & Bußmann, 2001: 19) dilbilgisel cinsiyet her ne kadar ilgili alanyazınında başat ulam olsa da diller diğer dilsel cinsiyet ulamları eşliğinde de cinsiyet ataması yapabilmektedirler.

2.1.2. Sözlüksel Cinsiyet

Dilsel bağlamda cinsiyet, çeşitli dilbilgisi yapılarından (dilbilgisel cinsiyet) başka biyolojik olarak kadın ve erkek ayrımının toplumsal karşılığını işaretlemek üzere kullanılan sözlüksel yapıları (sözlüksel cinsiyet) da karşılamaktadır. Sözlüksel cinsiyet, kadın ya da erkek cinsiyet ayrımı temelinde dilsel cinsiyetin sözlüksel aygıtlar ile işaretlenmesidir. Örneğin İngilizcede yer alan *mother, father, sister, brother* gibi akrabalık adları *adıllaştırma* (pronominalize) yolu ile anlamsal bakımdan bir kadın ve erkek ayrımını göstermektedir (Alvanoudi, 2014: 2).

Bir dilde işaretlenen sözlüksel cinsiyet; akrabalık adlarında (*anne, baba, erkek kardeş* gibi), seslenme sözlerinde (*bay, bayan* gibi) ve kimi kişisel adların yapısında bulunan önemli bir değişkendir. Dilbilgisel cinsiyete sahip dillerde bir adın dilbilgisel cinsiyet sınıfı ile sözlüksel sınıfı arasında en tutarlı örtüşme akrabalık adları alanında görülmektedir (Hellinger & Bußmann,

2001: 7). Akrabalık adları ve seslenme sözlerinden başka sözlüksel cinsiyet *soyluluk unvanları* (nobility title) (*kral, kraliçe, dük, düşes* gibi) ve bazı kişisel (özel) adları da kapsamaktadır. Bunlar dışında *kadın, erkek, kız* gibi *genel adlar* (generic names) da sözlüksel bakımdan cinsiyet işaretleyebilmektedir (Motschenbacher, 2010: 64).

Diğer dilsel cinsiyet ulamları içinde sözlüksel cinsiyetin, kadın ve erkek ikileşimine sıkı sıkıya bağlılığı bu ulamı baskın (hegemonik) cinsiyet söylemleri ile ilişkilendirmeye müsait kılmaktadır. Çünkü bütüncül bir ulam olan kadın ve erkek ayrımı, sözlüksel cinsiyet eşliğinde cinsiyet sürekliliğini devam ettirmektedir (Motschenbacher, 2010: 64). Kadın ve erkek ayrımı yanında *vatandaş, hasta* ya da *birey* gibi adlar ise *belirsiz-cinsiyet* (gender-indefinite) ya da *nötr-cinsiyet* (gender-neutral) olarak kavramsallaştırılmaktadır (Hellinger & Bußmann, 2001: 7). Kimi dilbilimciler için sözlüksel cinsiyet toplumsal cinsiyetin inşasında oldukça önemli bir rol oynamaktadır (Alvanoudi, 2014: 37).

2.1.3. Göndergesel Cinsiyet

Göndergesel cinsiyet bir kişi adılını ya da bir adı belirli bir bağlam içinde işaretleyen cinsiyet ulamıdır (Motschenbacher, 2010: 67). Bir göndergeyi eril, dişil ya da cansız (nötr) olarak tanımlayan göndergesel cinsiyet, dilsel ifadeleri dilsel olmayan gerçeklikle ilişkilendirmektedir (Hellinger & Bußmann, 2001: 8). Örneğin Almanca *Mädchen* (kız) sözcüğü dilbilgisel cinsiyet bakımından nötr olmasına rağmen sözlüksel/anlamsal açıdan dişil bir gönderime sahiptir.

Dilsel cinsiyetler çeşitli biçimlerde değişir, genişler ve kimi zaman da daralır. Bir dilde adlarda bulunan türetimsel cinsiyet işaretleyicileri, zaman içinde kişi adılları ile kullanılmaya başlanabilir. Bu kullanım daha sonraları dilbilgiselleşme yolu ile adıllarda *göndergesel* bir cinsiyet haline gelebilmektedir. Böylelikle insanlara, erkeklere, kadınlara atıfta bulunan adlar, zamanla kendi içinde bir göndergesel cinsiyet sistemine dönüşebilmektedir. Göndergesel cinsiyet, daha çok Almanca,

Fransızca, Portekizce ve Rusça gibi *cinsiyet uzlaşması* (agreement) olan dillerde bulunma eğilimi göstermektedir (Aikhenvald, 2016: 15).

Cinsiyet adılları hem dilbilgisel cinsiyeti olan hem de dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmayan dillerde cinsiyetin açık temsilleridir. Göndergesel bağlamda bu adıllar (İng. *he, she, it* gibi), sözlüksel cinsiyete sahip adların çeşitli anlamsal özelliklerini ortaya koyarken diğer yandan cinsiyetleri belirtmek için bir araç olarak işlev görebilmektedirler (Hellinger & Bußmann, 2001: 14). Adıllar dışında seslenme ve hitap sözleri de (*miss, mister, Frau, Fräulein* gibi) cinsiyet ayrımını işaretleyebilmektedir.

Göndergesel cinsiyet, toplumsal cinsiyet eşitsizliğini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Çünkü dilbilgisel ve sözlüksel cinsiyetin aksine göndergesel cinsiyet, sözlüksel olarak cinsiyet bakımından cansız (nötr) olan adları da belli bir cinsiyet ulamına (eril ya da dişil) dahil etmektedir. Postyapısalcı dilbilim yaklaşımları bu türden göndergeleri söylemsel oluşu bakımından eleştirmiş ve dilin gerçeklikten ziyade bir söylemi inşa ettiğine dikkat çekmişlerdir (Motschenbacher, 2010: 82). Kimi feminist yaklaşımlar da göndergesel cinsiyet ulamına sahip dillerin konuşucularını *she* ya da *he* gibi adıllar arasında tercih yapmak durumunda bırakmasını (Aikhenvald, 2016: 60) toplumsal cinsiyet eşitsizliğini güçlendirmesi bakımından eleştirmişlerdir.

2.1.4. Toplumsal Cinsiyet

Cinsiyetin biyolojik, dilsel ve toplumsal yönleri kapsayıcı bir kavram olması ile dilsel cinsiyetin çeşitli ulamlarında toplumsal cinsiyete dair kalıpyargılar ve tutumlar doğal cinsiyet ayrımı çerçevesinde yansıtılmakta ve inşa edilmektedir (Aikhenvald, 2016: 61). Bu bağlamda dilsel cinsiyetin doğal ve toplumsal cinsiyet ile doğrudan ilişkili olduğunu söylemek mümkündür.

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeklere belirli rolleri atayan yerleşik, değişmeyen bir sosyal kalıpyargılar problemidir. Söz konusu toplumsal cinsiyet rolleri, kültürel ögeler, dini-ahlaki öğretiler ve çeşitli söylemler eşliğinde bireyler tarafından

içselleştirildiği için bu roller cinsiyetlere yönelik algılamada da farklılıklar yaratabilmektedir (Çolak, 2019: 59).

Hemşire ve *çiftçi* örneğinde olduğu gibi mevcut kalıpyargılar ile bu adlar doğrudan bir cinsiyeti (dişil-eril) ifade edebilmektedirler. Bu türden adların sözlüksel bakımdan cinsiyetten bağımsız olup toplumsal açıdan cinsiyet belirtmesi durumu söz konusudur. Böylesi kullanımlara alanyazınında *gizli cinsiyet* (Braun, 2001: 287) de denilmektedir. Bu bakımdan toplumsal cinsiyetin biyolojik anlamda eril-dişil ayrımı yapmaktan ziyade toplumsal bir cinsiyet görüşünü işaretlemeleri daha muhtemel görünmektedir. İçinde Türkçenin de bulunduğu dilbilgisel ve göndergesel cinsiyet ulamına sahip olmayan diller (gizli cinsiyet dilleri) diğer dillerden daha fazla toplumsal cinsiyet işaretleme yanlılığı gösterebilmektedir (Motschenbacher, 2010: 64-65).

Toplumsal cinsiyet ulamı kadın ve erkekler için uygun sosyal rollere dair kalıpyargılarla ilgilidir. İngilizcede *avukat, cerrah* ya da *bilim adamı* gibi yüksek statü göstergesi olan meslek adları bağlam içinde göndergesel olarak eril adıllar tarafından adıllaştırılmaktadır (Hellinger & Bußmann, 2001: 10-11).

Toplumun yapısı değiştikçe dilsel cinsiyet biçimleri ve kullanımları da değişebilmektedir. Kadınların kamusal alanda eşit temsili ile dillerde dişil gönderge biçimleri de artmıştır (Aikhenvald, 2016: 94). Bu bağlamda toplumsal cinsiyet ulamının dilbilimi araştırmacılarını -dilin cinsiyetçi olabileceği fikri ile- farkındalık yaratmaya teşvik ettiği söylenebilir. Dilsel değişim ile insanların söylem düzeyinde nasıl temsil edildikleri, tanımlandıkları ya da kısıtlandıkları konusunda bu sayede bir bilinçlenme adımı atılmıştır (Litosseliti, 2006: 19).

3. Dünya Dillerinde Cinsiyet Ulamı

Adların dilsel açıdan sınıflandırılabilmesi için çeşitli dilbilgisel araçlar bulunmaktadır. Dilsel cinsiyet de adları dil aracılığı ile ulamlara ayırmanın yollarından biridir. Hint-Avrupa dil kuramcılarının düşüncelerine göre ilkel insanlar adları

ulamlaştırmak için kişileştirme yolu ile doğal nesneleri cinsiyet bakımından birbirlerinden ayırmışlardır. Bu düşünceye göre cinsiyet ayrımlarının doğal cinsiyetle bir ilişkisi bulunmamaktadır, bu ilişki tamamen nedensizdir. Bu bağlamda cinsiyet ayrımı diller için ikincil bir gelişmedir (Wheeler, 1899: 529-531).

Bazı kuramcılar da dilsel -özellikle dilbilgisel- cinsiyetin doğal cinsiyetin bir uzantısı olduğunu ifade ederler. Bu noktada diller göndergesi aynı olan adlara farklı cinsiyetler atayabilmektedirler. Örneğin *güneş* Almancada dişil (*die Sonne*); İspanyolca (*el sol*), İtalyanca (*il sole*) ve Fransızcada (*le soleil*) eril cinsiyetli iken *ay* Almancada eril (*der Mond)*; İspanyolca (*la luna*), İtalyanca (*la luna*) ve Fransızcada (*la lune*) dişildir. Bu bağlamda cinsiyetin aynı dil ailesine mensup diller arasında bile uzlaşım sağlanan bir ulam olmadığını söylemek mümkündür (Nastase & Popescu, 2009: 1369).

Birçok dünya dilinde adlar belli bir cinsiyete (*eril, dişil, cansız*) aittir. Türkçe gibi dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmayan diller doğal cinsiyet ayrımlarından yararlanarak cinsiyet ulamı inşa etmektedirler. Tüm dünya dillerinde evrensel olarak *dilbilgisel, sözlüksel, göndergesel* ve *toplumsal cinsiyet* (Motschenbacher, 2010, s. 63-64) dilsel cinsiyeti işaretlemek üzere kullanılmaktadır.

Dünyadaki birçok dilde canlı ve cansız varlıklara şekil ve boyutlarına bağlı olarak cinsiyet ulamı atanmaktadır[2]. Örneğin Yeni Gine dillerinde *kano* büyükse eril, küçükse dişildir. Benzer şekilde ortalama büyüklükteki bir *ev* dişil iken büyük bir *ev* erildir (Aikhenvald, 2016: 34).

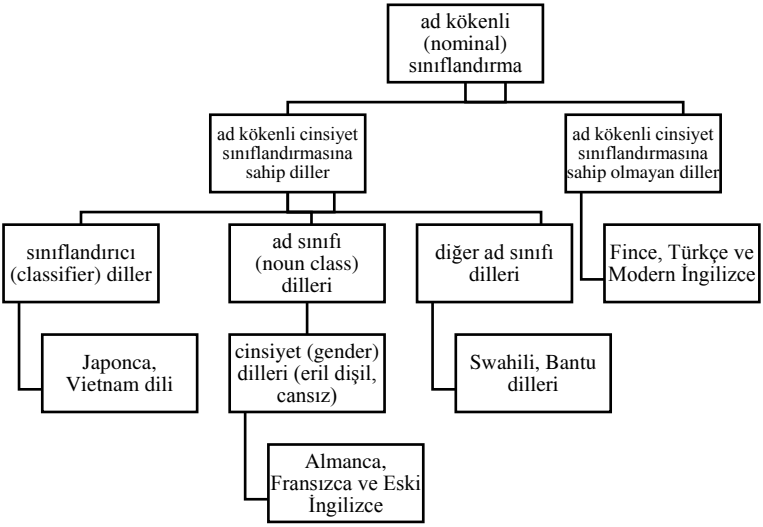
Fransızca, Portekizce, Hausa dili, İbranca ve diğer birçok Afroasyatik diller genel itibari ile eril ve dişil ayrımına sahiptir. Kuzey Amerika yerli dillerinde ise *canlı* ve *cansız* olmak üzere iki tür cinsiyet bulunmaktadır. Tamilce ve bazı Dravid dilleri, dilsel

[2] *"1. Eril dilsel cinsiyet, daha büyük boyut ve uzun ince şekil ile kadınsı cinsiyet ise daha küçük boyut ve yuvarlak şekil ile ilişkilidir. 2. Kadınsı dilsel cinsiyet daha büyük beden ile ilişkili iken erkeksi cinsiyet daha küçük beden ile ilişkilidir."* (Aikhenvald, 2016, 33)

cinsiyet ayrımını *ussal (rasyonel)* ve *ussal olmayan (irrasyonel)* şeklinde yapmaktadır. Bu ayrımı yapan dillerde *ussal cinsiyet* insanları, tanrıları ve şeytanları işaretlerken *ussal olmayanlar* diğer tüm canlı ve cansız varlıkları işaretlemektedir. Latince, Almanca ve Rusçada ise *eril, dişil* ve *cansız (nötr)* olmak üzere üç farklı cinsiyet ayrımı bulunur. Bir dizi Avustralya yerli dilleri de *eril, dişil, yenilebilir sebze* ve *diğer herkes (nötr)* şeklinde dörtlü cinsiyet sistemine sahiptir (Aikhenvald, 2016: 13). Nadir de olsa dilsel cinsiyet atmalarında sessel özellikler de kullanılabilmektedir. Örneğin Almancada *-in* ile biten adlar (*Punkerin, Bundeskanzlerin* ve *Bischöfin* gibi) dişil cinsiyeti işaretlemektedir (Hellinger & Bußmann, 2001: 12).

4. Türkçede Dilsel Cinsiyet

Cinsiyet kavramının sınırları ve tanımına bağlı olarak Türkçenin dilbilgisel bakımdan cinsiyet ulamına sahip olmadığı ya da doğal cinsiyet yanlılığını gösteren gizli cinsiyet (Braun, 2001: 289) ulamına sahip bir dil olduğunu söylemek mümkündür. Hellinger & Bußmann'ın (2001) yapmış oldukları sınıflandırmada Türkçe ad kökenli cinsiyet sınıflandırmasına sahip olmayan bir dil olarak betimlenmiştir.

Şema 4. Hellinger & Bußmann'ın (2001)
Ad Kökenli Sınıflandırması

Ancak bir dilde ad kökenli cinsiyet sınıflandırmasının olmaması o dilin cinsiyetten bağımsız olduğu anlamına gelmemektedir (Aikhenvald, 2016: 217). Dillerde cinsiyete dair ayrım yapmak için kullanılabilecek *sözlüksel, toplumsal cinsiyet* gibi çeşitli cinsiyet işaretleyicileri de bulunmaktadır. Bu nedenle ad kökenli cinsiyet sınıflandırmasına sahip olmayan Fince ya da Türkçe gibi diller[3] de cinsiyet işaretlemek için çeşitli dilsel araçlara başvurmaktadırlar (2016: 6). Böylelikle dilsel cinsiyetin sadece biçimsel araçlar ile işaretlenen bir ulam olmadığı; sözlüksel, toplumsal ya da göndergesel düzeyde de dillerde cinsiyet ayrımı yapılabildiği söylenebilir.

[3] Fince ve Türkçe yanında Tunguzca, Ural dileri, Estonca, Avustralya yerli dilleri, Güney Amerikada konuşulan Tupi ve Carib dillerinde de dilbilgisel cinsiyet ulamı bulunmamaktadır (Aikhenvald, 2016: 217; Kramer, 2015: 254).

4.1. Türkçe Dilbilgisel Cinsiyet

Adları farklı sınıflara ayırmada kullanılan dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmayan diller, söz konusu ulam ile temas halinde bulunduklarında cinsiyet işaretleyecilerini ödünç alabilmektedirler[4]. Bu bağlamda dilbilgisel cinsiyeti temas durumunda bir dilden diğerine yayılabilme eğilimi gösteren ulamlar arasında göstermek mümkündür (Aikhenvald, 2016: 88).

(1) (a) *müdire* (kadın müdür)

(b) *kontes* (kontun karısı)

(c) *dansör* (erkek dansçı)

(d) *imparatoriçe* (kadın imparator)

(e) *çariçe* (kadın çar)

Türkçede cinsiyet işaretleyen biçimbirimler Türkçe kökenli olmayıp dil teması yolu ile Arapça +{e}, Slav dillerinden +{içe}[5] ve Batı dillerinden ödünçlenen +{es}, +{ör}, +{öz} gibi biçimbirimler Türkçeye sonradan dâhil olmuştur. Bu biçimbirimler[6] cinsiyet işaretlemede birer potansiyel olsalar da Türkçede üretken olmamış ve sistematik bir cinsiyet ayrımını

---

[4] Diğer tüm dilbilgisi ulamlarında olduğu gibi dilsel cinsiyetin de tarihsel bir gelişimi söz konusudur. Dolayısıyla dilsel cinsiyetin karşıladığı anlamlar zaman içinde değişebilmektedir. Bu değişiklikler, dillerin farklı dillerle temasları ya da meydana gelen toplumsal değişimler sonucunda ortaya çıkabilir. Bir dilde cinsiyet ulamına bağlı değişimler toplumsal cinsiyet eşitliğinden bağımsız olabilmektedir. Farklı dil konuşucuları birbirleri ile sürekli temas halinde iken dilleri de benzerlik gösterir. Dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip bir dilin bu ulama sahip olmayan diller ile karşılaştığında söz konusu ulamın kullanılmama ihtimali mevcuttur. Örneğin Türkiyede konuşulan Yunancada -Modern Yunancadan farklı olarak- göndergesel cinsiyet ulamı kaybolmuştur. Yine benzer coğrafyadaki Kuzey Yunanistan'da konuşulan Arnavut lehçesi Türkçe ile girdiği etkileşim sonucu ikili cinsiyet sistemini tamamen kaybetmiştir (Aikhenvald, 2016: 87-88). Özetle dillerin birbirleri ile kurdukları iletişimde bir dilbilgisi ulamı olan cinsiyetin doğrudan etkilediğini ifade etmek mümkündür.

[5] Bir neolojizm örneği olan *tanrıça* sözcüğü *tanrı* adından analoji yolu ile türetilmiştir (Aikhenvald, 2016: 89).

[6] Alanyazınında Türkçenin tarihi metinlerinde yer alan +{çA} (*biçe*), +{çIk} (*kançık*), +{çIn} (*kunaçın*), +{m} (*hanım*) gibi biçimbirimlerin dilbilgisel cinsiyet işaretlediği yönünde tartışmalar mevcuttur (Doğan, 2011: 93).

biçimsel-sözdizimsel bakımdan inşa etmemişlerdir (Braun, 2001: 286).

4.2. Türkçe Sözlüksel Cinsiyet

Türkçe dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmasa da *akrabalık adlarını* ve *seslenme sözlerini* de içine alan sözlüksel cinsiyet ulamına cinsiyet ayrımı belirtmede sıklıkla başvurmaktadır. Bu ulam Türkçede anlamsal bakımdan kadın-erkek ayrımını yapmak üzere kullanılmaktadır.

akrabalık adları	
eril	dişil
baba	anne
dede/büyükbaba	nine/büyükanne
ağabey/abi	abla
amca	hala
dayı	teyze
enişte	yenge

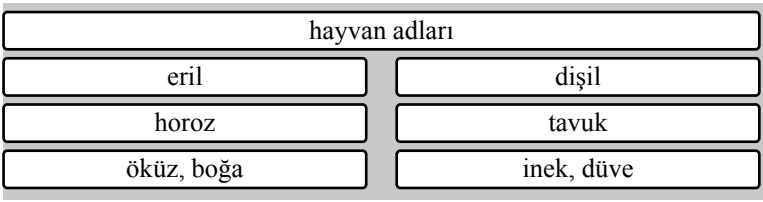
Şema 5. Türkçede Sözlüksel Cinsiyet İşaretleyen Akrabalık Adları

Çoğunlukla akrabalık adları ve seslenme sözleri ile karakterize edilen Türkçe sözlüksel cinsiyet ulamını işaretlemek üzere çeşitli sözlüksel ögeler kullanılmaktadır (Braun, 2001: 286).

seslenme sözleri	
eril	dişil
bey	hanım
beyefendi	hanımefendi
bay	bayan

Şema 6. Türkçe Sözlüksel Cinsiyet İşaretleyen Seslenme Sözleri

Türkçede akrabalık adları ve seslenme sözlerinden başka hayvan adlarında da sözlüksel bakımdan eril-dişil ayrımı yapılmaktadır. Bu ayrım sadece Türkçeye özgü olmayıp tüm dünya dillerinde bir boğayı bir inekten ayırmak üzere çeşitli sözlüksel ögeler kullanılabilmektedir (Aikhenvald, 2016: 71).

Şema 7. Türkçede Sözlüksel Cinsiyet İşaretleyen Hayvan Adları

Türkçede anlamsal olarak cinsiyet ifade eden *kadın, kız, erkek* ve *oğlan* gibi sözlüksel cinsiyet işaretleyicileri de sözdizimsel biçimde başka adlar ile birlikte kullanıldığında cinsiyet ayrımı yapabilmektedir.

(2) (a) *kadın* sürücü

(b) *erkek* giyim

(c) *kız* kardeş

(d) *oğlan* çocuğu

Türkçede yer alan sözlüksel cinsiyet işaretleyicileri doğal cinsiyet ayrımı ile uyumludur. Akrabalık adları, seslenme sözleri, hayvan adları ve kadın, erkek gibi sözlüksel ögeler dışında Türkçede bulunan özel kişi adları da (*Ali, Ayşe* gibi) eril ve dişil cinsiyeti işaretlemektedirler (Kerimoğlu & Doğan, 2015: 152).

4.3. Türkçe Göndergesel Cinsiyet

Dilsel ifadeleri dilsel olmayan gerçeklikle ilişkilendiren göndergesel cinsiyet, doğal cinsiyet ayrımından farklı olarak bir sözcüğe eril, dişil ya da cansız (nötr) gibi anlamsal özellikler atfederler (Hellinger & Bußmann, 2001: 13-14).

Ad kökenli cinsiyet ulamlarına sahip olan dillerde (*Almanca, Fransızca, İspanyolca* gibi) göndergesel adıllar, bağlam içerisinde belli kişi ya da kişilere gönderimde bulunarak cinsiyet ayrımı işaretlemektedirler[7]. Türkçede bu türden yani belirli bir bağlam içinde kişilerin yerini tutan ve cinsiyet ayrımı yapan adıllar mevcut değildir (Aikhenvald, 2016: 71). Türkçede yer alan "*o"* adılı bağlam içinde tüm cinsiyetler için (*eril, dişil* ve *cansız)* kullanılabilmektedir.

(3) (a) *O* her zaman sabah erken kalkar.

(b) *Ona* yeni bir tasma aldık.

(c) *Onu* dikkatli kullanmalısın.

Ancak Türkçede anlamsal daralma yolu ile bir sözcüğün zamanla belli bir cinsiyeti göndergesel olarak ifade eden sözlüksel ögeye dönüşmesi mümkündür. Türkçenin tarihsel dönemlerinde cinsiyet belirtmeyen, *çocuk* anlamına gelen *oğul* sözcüğü zamanla *eril* bir anlam kazanmıştır. Günümüz Türkçesinde ise aynı gelişimi gösteren *çocuk* sözcüğü küçük yaşlarda olan bir çocuk için cinsiyet ayrımı belirtmezken ilerleyen yaşlardaki kullanımı *eril* bir anlam taşımaktadır (Braun, 2001: 298).

(4) (a) Melek gibi bir *çocuk* dünyaya getirdi.

(b) Çok delikanlı bir *çocuk* yetiştirmişsiniz.

Çocuk gibi genç sözcüğü de sıfat olarak kullanıldığında *yaşı ilerlememiş olan* anlamını işaretlemekteyken (5a) bağlam içinde belirli bir tekil gönderimde kullanıldığında (5b) anlamsal daralmaya uğrayarak *eril* bir anlam kazanabilmektedir (Braun, 2001: 298).

(5) (a) *Genç* kız geçirdiği kazada hayatını kaybetti.

(b) Sevdiği *gençle* evlenme hayali kuruyor.

Benzer biçimde sözlüksel tanımı *insan* olan *adam* sözcüğü de çoğunlukla *eril* anlam taşısa da kimi zaman belirsiz bir adıl (6b, 6c, 6d) olarak da kullanılmaktadır. *Adam* sözcüğü *iş adamı, devlet*

[7] Örneğin Almanca *die Lehrerin* (kadın öğretmen) göndergesel bakımdan bağlamda dişil bir adılla (*sie*) işaretlenir (Motschenbacher, 2010: 66).

adamı, bilim adamı ve din adamı gibi mesleki terimlerde jenerik biçimde gönderimde bulunuyor gibi görünse de görgül araştırmalar bu tür meslek ifade eden kullanımların *eril* yanlı olduğunu göstermektedir (Braun, 2001: 296-297).

(6) (a) Yaşlı *adam* karşıdan karşıya geçmekte zorlandı.

(b) *Adamı* çileden çıkarma.

(c) Kimse beni *adam* yerine koymuyor.

(d) Kendisi saygın bir iş *adamı*ydı.

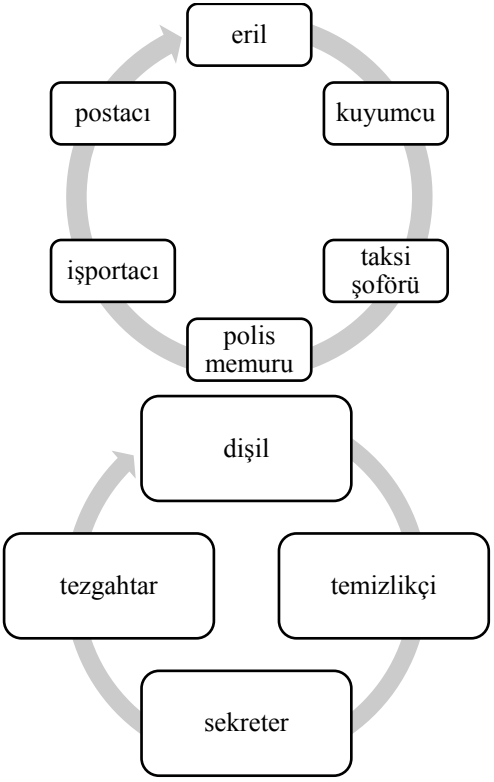
Diğer dillerde olduğu gibi Türkçede de bir jenerik ad olan *insan* ve *insanoğlu* da göndergesel olarak bağlamda eril yanlı bir anlam işaretleyebilmektedir (Braun, 2001: 297). Esasen doğal cinsiyet ayrımı ile doğrudan ilişkili olmayan göndergesel cinsiyet ulamında eril ya da dişilliğin göndergesel anlamlarının bu türden jenerik adlara sirayet etmesi (Konishi, 1993: 520) cinsiyetin anlamsal olarak boş ya da nedensiz bir ulam olmadığını düşündürmektedir.

4.4. Türkçe Toplumsal Cinsiyet

Toplumsal cinsiyet kadın ve erkeklere belirli sosyal rol kodlarını bağlayan yerleşik kalıpyargılardır. Söz konusu kalıpyargılar *hemşire/çiftçi* ayrımında olduğu gibi daha ayırt edici biçimde kurulabilir. Ancak *öğretmen, doktor, avukat* gibi adlar sosyal olarak daha zayıf cinsiyet işaretleyebilmektedirler. Bu bakımdan toplumsal cinsiyet işaretleyen adlar doğrudan kadın-erkek ayrımını işaretlemekten ziyade dolaylı biçimde adların (özellikle meslek adlarının) olası toplumsal yorumlarını yansıtmaktadırlar (Motschenbacher, 2010: 65).

Türkçe gibi dilbilgisel ve göndergesel cinsiyet ayrımı olmayan diller, Braun'un (2001: 287) *gizli cinsiyet* terimi ile kavramsallaştırdığı toplumsal cinsiyet ulamı ile sosyal bakımdan cinsiyet rolleri işaretleyebilmektedir. Braun (2001), Türkiye'de gerçekleştirmiş olduğu araştırmasında katılımcılara *temizlikçi, sekreter, tezgahtar, kuyumcu, taksi şoförü, polis memuru, işportacı, postacı* gibi adların önüne cinsiyet belirten seslenme

sözleri (*hanımefendi, beyefendi* gibi) eklemelerini istemiş; katılımcıların büyük çoğunluğu *polis memuru, işportacı, taksi şoförü ve postacıyı* eril; *temizlikçi, sekreter, tezgahtarı* dişil seslenme sözleri ile tamamlamışlardır. Bu araştırma Türkçede toplumsal cinsiyetin sosyokültürel etmenler eşliğinde inşa edildiğini göstermesi bakımından büyük önem arz etmektedir.

Şema 8. Türkçede Eril ve Dişil Toplumsal Cinsiyet Örnekleşmesi

Braun'un araştırma sonuçlarına koşut biçimde Çolak (2019: 155), biyolojik cinsiyetten bağımsız olarak Türkçe adları toplumsal cinsiyet bakımından incelediği çalışmasında, Türkçenin dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmasa da kültürel ve toplumsal roller çerçevesinde; davranışsal-zihinsel özellikler (*asabi, kibar, kırılgan, üstat* gibi), fiziksel özellikler (*karizmatik, çıtkırıldım, çıtı pıtı,*

albenili gibi) ve meslekler (*hâkim, müfettiş, örgücü, profesör* gibi) kategorilerine dahil edilen sözcüklerin toplumsal cinsiyet bakımından yansız olmadığını ortaya koymuştur.

Çeşitli sözcükler dışında Türkçede yer alan atasözü ve deyimler de toplumsal cinsiyete dair kapı aralamaktadır. *Yuvayı dişi kuş yapar, avrat var ev yapar, avrat var ev yıkar, erkek getirmeyi, kadın yetirmeyi bilmeli, avradı eri saklar, peyniri deri* gibi atasözlerinde kadınlar evden sorumlu tutulurken erkekler evi geçindirme sorumluluğu taşıyan kişi olarak inşa edilmektedir.

Bir dilin dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olup olmadığına bakılmaksızın o dilin deyimlerinin, metaforlarının ve atasözlerinin örtülü söylemsel cinsiyet uzlaşımının bir başka alanı olduğu söylenebilir. Hellinger & Bußmann (2001: 19-20) dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip olmayan dillerde bu türden örtülü biçimdeki erkeğe dair önyargılara ve kadın imgelerinin dışlanmasına meydan okumanın oldukça zor olduğunu ifade etmektedirler. Dilbilgisel cinsiyet ulamına sahip dillerin eril yanlılığından kaçınmak ve kadınların ifade düzeyinde görünürlüklerini sağlamak adına daha büyük bir imkân tanıdığı aşikârdır. Bu noktada ruh dilbilimsel bakış açısı ile atasözleri ve deyimler gibi cinsiyet ifade eden kalıplaşmış mesajların dil kullanıcıları tarafından nasıl yorumlandığına ve dil kullanıcılarının dünyayı algılama/inşa etme süreçlerinde dilsel, sosyal ve kültürel değişkelerden hangi şekilde etkilendiklerine dair daha fazla görgül araştırma gerekmektedir.

5. Toplum Dilbilimsel Açıdan Dilsel Cinsiyet

Toplum dilbilimde dilsel cinsiyetin *eril, dişil* temelli işaretlenmesi ve bu ulamının çeşitli sosyal yapıları inşa etmesi yanında, kadın-erkek dili, farklı konuşma türleri, sessel, biçimsel, anlamsal ve sözdizimsel düzeyde dilleri kullanım temayülleri ilgi çekici konular arasındadır. Dilde yer alan bu türden değişimleri sosyal sınıf, statü, yaş gibi kriterler eşliğinde değerlendiren öncül çalışmalar alanyazınında mevcuttur. Ancak bu çalışmalar, kadın ve erkeklerin dil kullanımları üzerine yapmış oldukları indirgeyici

tespitler nedeni ile feminist kuramcılar tarafından eleştirilmiştir (Sunderland, 2006: 7).

20. yüzyılın başında dil ve cinsiyet üzerine yapılan antropolojik, etnografik ve dilbilimsel araştırmalarda, kadın ve erkek dilinin halkbilimsel özelliklerine (atasözleri ve deyimlerde cinsiyet) odaklanmaları söz konusu iken 1970 ve 1980'li yıllarda feminist dilbilimciler dile karşı yaklaşımları ile dilin esasında sosyokültürel cinsiyeti yansıtma ve toplumsal eşitsizliği sürdürmede bir araç olarak kullanıldığı ifade etmişlerdir. Bu bağlamda feminist dilbilimciler, cinsiyet ayrımının dilde dilbilgisel ve sözlüksel işaretlenmesine, sözlüklerdeki kadın temsiline ve dilin toplumsal düzeyde gücün, tahakkümün meşrulaştırılmasına katkıda bulunduğunu ve toplumsal değişim mücadelesinde dilin oldukça önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Bu mücadelenin öncelikli amacı daha kapsayıcı, bütünleştirici bir dili teşvik etmek iken ikincil amacı dilde kadınların görünürlüğünü arttırmak olmuştur. Diğer amaç ise ataerkillik ve şovenizm gibi sözcükleri yapıbozuma uğratarak bu sözcüklerin anlamlarını yeniden inşa etmektir (Alvanoudi, 2014: 4; Litosseliti, 2006: 19-20).

İlk dönemde cinsiyet ve *söylem* (discourse) araştırmaları[8] ikileşim yolu ile kadın ve erkek cinsinin konuşması arasındaki çeşitli farklara odaklansa da sonraki dönemde araştırmacılar, kadın ve erkeğin dildeki temsillerinin toplumsal hiyerarşileri, tanımlama mekanizmalarını yansıttığı ve *erkek egemen* (androcentric) bir dünya görüşünü yansıtması bakımından dilin toplumsal cinsiyetin yeniden üretiminde katkıda bulunduğunu iddia etmişlerdir (Hellinger & Bußmann, 2001: 17-18).

---

[8] Feminist dilbilimcilerin başlattığı araştırma geleneği *eksiklik* (deficit), *üstünlük* (dominance) ve *farklılık* (difference) kuramı şeklinde üç ana tema etrafında inşa edilmiştir. Eksiklik kuramına göre kadınların dili erkeklere göre etkisizdir. Üstünlük kuramına göre kadın ve erkeklerin dili kullanma biçimleri toplumsal eşitsizliği yansıtmaktadır. Farklılık kuramı ise kadın ve erkeğin daha bir çocuk iken aynı cinsiyetten olan gruplar ile toplumsallaştıkları için farklı dil stratejileri kullandıklarını savunmaktadır (Alvanoudi, 2014: 4).

Dilbilgisel olarak işaretlenen *eril* biçimbirimlerin *dişil* olanlara oranla daha geniş gönderim potansiyeline sahip olması, *eril* işaretleyicilerinin *dişil* ve *cansız (nötr)* cinse de gönderim yapması kimi zaman söz konusu olabilmektedir. Bu tür kullanımlar (İngilizce *guys* sözcüğü, *human* gibi *-man* biçimbirimi ile türetilen jenerik adlar ya da bağlamda *he, she, it* göndergesel adıl seçimleri gibi) (Motschenbacher, 2010: 67; Aikhenvald, 2016: 60) feminist dilbilimciler tarafından sert biçimde eleştirilmiştir.

Feminist dilbilimcilerin mücadele alanı olan dilde değişim yapma istekleri onların marjinalleştirilmesine ve bu endişelerinin gereksiz olduğu veyahut dildeki değişimin bir anda olmayacağı ve erkeklerin ifade özgürlüklerini engellediği (Litosseliti, 2006: 20) yönündeki eleştirilere sıklıkla maruz kalmıştır.

Sonuç

Dillerin dilbilgisel, sözlüksel, göndergesel ve toplumsal cinsiyet mekanizmalarını değişen biçim ve derecelerde kullandıkları açıktır. Dilbilgisel cinsiyet tüm diller için geçerli olmasa da sözlüksel, göndergesel ve toplumsal cinsiyetin dil evrenseli olduğu çeşitli tipolojik çalışmalar eşliğinde ortaya konmuştur.

Diğer dilbilgisi ulamları gibi dilsel cinsiyetlerin de tarihsel bir sürece sahip olduğu söylenebilir. Dilsel cinsiyetin işaretlemede kullandığı biçim gibi sözlüksel anlam da zaman içinde değişen koşullara bağlı olarak farklılık gösterebilmektedir. Toplumsal ve kültürel temasların neden olduğu dilsel temas ile dilsel cinsiyet ulamları etkileşim yolu ile kazanılıp kaybedilebilme potansiyeline sahiptir. Aynı şekilde bir toplumda meydana gelen toplumsal değişimlerin de dilsel cinsiyet ulamında yansımalarını görebilmek mümkündür. Esasında bir ad sınıflandırıcısı olan dilsel cinsiyet üzerine yapılacak araştırmalar insan zihninin dilbilgisel yapıları işleme şeklini aydınlatmada ve doğal dil işleme esnasında belirsizliklerin ortadan kaldırılmasında (Corbett, 1991: 1) yararlanılabilecek yegâne dil ulamıdır.

Türkçe, dilbilgisel bakımdan bir cinsiyet dili olarak tanımlanmasa da gizli cinsiyet ulamına sahip dillerden biridir. Türkçede cinsiyetin dilbilgisel olarak işaretlenmiyor oluşu esasında cinsiyetin daha derin anlamsal düzeyde kodlandığını göstermektedir. Sözlüksel, göndergesel ve toplumsal olarak temsil edilen Türkçenin cinsiyet ulamları onun cinsiyet yansız bir dil olmadığını göstermektedir. Bir futbolcunun eril, hemşirenin ise dişil formlar ile ilişkilendirilmesi ya da çeşitli atasözü ve deyimlerde söylemsel açıdan toplumsal cinsiyetin inşa edilmesi Türkçede söz konusu ulamın örtük biçimde kullanıldığını göstermektedir.

Bölüm Kaynakçası

AIKHENVALD Alexandra Y. (2016) *How Gender Shapes the World*, Oxford University Press, Oxford.

ALVANOUDI Angeliki (2014) *Grammatical Gender in Interaction Cultural and Cognitive Aspects*, Brill, Leiden.

BENDER Andrea, BELLER Sieghard ve KLAUER Karl C. (2011) "Grammatical gender in German: A case for linguistic relativity", *The Quarterly Journal of Experimental Psychology*, 64 (9), s. 1821-1835.

BRAUN Friederike (2001) "The communication of gender in Turkish", *Gender across languages the linguistic representation of women and men*, Ed. M. Hellinger ve H. Bußmann, John Benjamins Publishing, Amsterdam, s. 283-310.

CORBETT Greville (1991) *Gender*, Cambridge University Press, Cambridge.

ÇOLAK Gülcan (2019) *Toplumdilbilimi Toplumsal Cinsiyet ve Dil*, Bilge Kültür Sanat Yayınevi, İstanbul.

DOĞAN Enfel (2011) "Türkiye Türkçesinde Cinsiyet Kategorisinin İzleri", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 4 (17), s. 89-98.

HELLINGER Marlis ve BUßMANN Hadumod (2001) "The Linguistic Representation of Women and Men", *Gender Across Languages Vol 1*, Ed. M. Hellinger & H. Motshenbacher, John Benjamins Publishing, Amsterdam, s. 1-26.

HUMBOLDT Wilhelm von (1988) *On Language: The Diversity of Human Language-Structure and its Influence on the Mental Development of Mankind*, Çev. Peter Heath ve Hans Aarsleff, Cambridge University Press, Cambridge.

KAMACI GENCER Duygu (2019) "Toplum Dilbilimde Etnografik-Etnolojik ve Etnometodolojik Yaklaşımlar", I. *Uluslararası Din ve İnsan Sempozyumu "Din, Dil ve İletişim" Tebliğler Kitabı*, ESOGÜ Yayınları, Eskişehir, s. 68-76.

KERİMOĞLU Caner ve DOĞAN Gökçe (2015) "Türkçede Cinsiyet Görünümleri ve Çağrışımsal Zihniyet", *TÜBAR*, XXXVIII, s. 143-157.

KONISHI Toshi (1993) "The Semantics of Grammatical Gender: A Cross-Cultural Study", *Journal of Psycholinguistic Research*, 22 (5), s. 519-534.

KRAMER Ruth (2015) *The Morphosyntax of Gender*, Oxford University Press, Oxford.

LITOSSELITI Lia (2006) *Gender and Language: Theory and Practice*, Routledge, New York.

MOTSCHENBACHER Heiko (2010) *Language, Gender and Sexual Identity: Poststructuralist Perspectives*, John Benjamin Publishing, Amsterdam.

NASTASE Vivi ve POPESCU Marius (2009) "What's in a name? In some languages, grammatical gender", *Proceedings of the 2009 Conference on Empirical Methods in Natural Language Processing*, ACL ve AFNLP: Singapore, s. 1368-1377

SAUSSURE Ferdinand de (1998) *Genel Dilbilim Dersleri*, Çev. Berke Vardar, Multilingual, İstanbul.

SUNDERLAND Jane (2006) *Language and Gender an advanced resource book*, Routledge, New York.

WHEELER B. Ide (1899) "The Origin of Grammatical Gender", *The Journal of Germanic Philology*, 2 (4), s. 528-545.